University of Sistan and Baluchestan

Journal of Lyrical Literature Researches

Print ISSN: 2008 - 5737
Online ISSN: 2538 - 5011

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

The Analysis of the Content of Child and Adolescent Poem in the Nineties

Maryam Mohammadi[1]✉ | Morteza Mohseni[2] | Gholamreza Pirouz[3] | Ahmad Ghanipour Malekshah[4]

1. Corresponding Author, Phd student of Persian Language and Literature, Mazandaran University, Babolsar, Iran. Email: m.mohammadi@umz.ac.ir
2. Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Mazandaran University, Babolsar, Iran. Email: mohseni@umz.ac.ir
3. Professor of Persian Language and Literature Department, Mazandaran University, Babolsar, Iran. Email: g.pirouz@umz.ac.ir
4. Professor of Persian Language and Literature Department, Mazandaran University, Babolsar, Iran. Email: a.ghanipour@umz.ac.ir

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
27 May 2024
Received in revised form:
10 August 2024
Accepted:
13 August 2024
Published online:
23 August 2025

Keywords:
Literary type, lyrical poems for children and teenagers, nineties.

ABSTRACT

Lyrical poems are one of the most popular literary types because they contain many poetic themes that are connected with feelings and emotions. In this research, by analytical-descriptive method, by referring to documents and library sources, one thousand nine hundred and thirteen pieces of children's and teenagers' poems written from 1390 to the end of 1399 were studied. used, the methods and functions of the lyrical type of literature were investigated in order to answer the question that this type of literature can be divided into subtypes in the poems of children and teenagers? The result obtained is that the poems of children and teenagers of the nineties have the capacity to be classified in more detailed categories and with newer titles by adopting a detail-oriented approach. In other words, lyrical literary type can be divided into other subtypes and not remain as a general type.

Cite this article: Mohammadi, Maryam; Mohseni, Morteza; Pirouz, Gholamreza; Ghanipour Malekshah, Ahmad. (2025). "The Analysis of the Content of Child and Adolescent Poem in the Nineties". *Journal of Lyrical Literature Researches*, 23(45), 209-230. http//doi.org/10.22111/jllr.2024.48857.3259

© Mohammadi, Maryam; Mohseni, Morteza; Pirouz, Gholamreza; Ghanipour Malekshah, Ahmad. Publisher: University of Sistan and Baluchestan.

1. Introduction

In order to continue living in the universe, humans need to meet their spiritual and emotional needs in addition to taking care of their vital needs. The collection of these emotions led to the creation of works (poetry and prose) called lyrical literature. "Lyric poetry in literary terms is a poem that is related to the poet's personal feelings and emotions, hence a wide range of poetic meanings and themes such as love, emigration, connection, youth, old age, death, birth, praise, satire, complaint, mysticism It includes patriotism, slander, obituary, drunkenness, imprisonment, fraternity and other literary techniques such as riddles, puzzles, history material, debates, braggadocio, riotous cities, etc. "(Rastegar Fasai, 1993: 165)

Lyrical literature, which is expressed in two ways, emotional poems and romantic poems, includes works that are directly derived from the inner emotions and motivations of the poet or writer; Therefore, the description of these feelings is the purpose and application of this category of works.

Although lyrical poetry is rooted in personal feelings, it cannot be said that it is a purely personal poem, but by looking at all the angles of society, we can understand the fact that lyrical poetry is a social poem that includes all the people of human societies. In other words, there is a mutual bond between the poet and society; The poet is influenced by the society, and the society also affects the development of the poet's taste, taste and talent.

Literary types include topics that are expressed in poetry or prose in special formats and based on specific rules. In the meantime, the lyrical literary type has always been favored and has a special place due to the wide range of themes and their connection with human emotions and feelings.

This research sought to find answers to the following questions:

- What topics and themes make up the content of children's and teenagers' lyrical poems?
- Do the themes of lyric poems have the ability to be introduced as smaller genres?
- What methods and functions are there in the lyrical poems of children and teenagers?
- How is the frequency of each theme in lyric literature?

2- Research Methodology

In this research, based on library sources and two analytical-descriptive and quantitative methods, the lyrical literary type in children's and teenagers' poetry was investigated. The statistical population of the research, 200 volumes of books containing 1913 pieces of poetry from sixty poets, were examined, of which 1295 were dedicated to lyrical themes. In the descriptive analysis section, which includes the largest section, the poems in question were examined according to the constituent components of the lyrical literary type. In the quantitative section, the subjects and themes of the poems were classified and the frequency of use of each theme was The diagram was shown. in such a way that:

a. All the selected works were carefully studied several times
b. The characteristics of each poem such as subject, theme, tone, aspect were identified
J. Hypertext functions were introduced
d. Topics and themes of children's and teenagers' poems were discussed
e. The frequency of each theme was shown through statistical data in the table and graph
And. The results of the studies were stated.

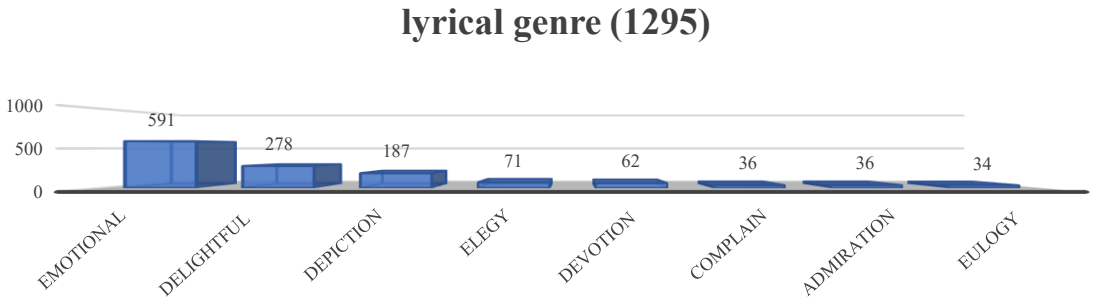
3. Discussion

Man is a creature full of different emotions. Emotions that can act as a driving force when they appear, create motivation and creativity, and ultimately create the ability to do work in a person. Lyrical poems are one of the most effective and popular literary types because they contain many poetic themes that are connected with feelings and emotions. This type of poems can be seen in children's and teenagers' literature, with different language, tone, words and topics from adults. Considering the mental and age conditions of their audience, poets look at emotions, pains, sorrows, joys, etc. from a different angle and try to compose according to their wishes and concerns. they are This group of poems express various emotional states that arise in a person due to reasons such as mental and physical conditions, personal, family and social problems and play an important role in controlling and reducing anger, emotions. They have sadness and emotional tensions and nervous pressures. The mental capacities of children and adolescents are not the same as adults, and each group should be spoken to with their own special language and expression. in the field of children and adolescents; There are two categories of poems written in the lyrical genre:

1. Poems that talk about the feelings of objects and other animals using imaginary images such as diagnosis, life, etc., 2. Poems that are related to human feelings and emotions. In total, the most lyrical themes in children's and teenagers' poems are: Descriptions including; Seasons, landscapes, nature (spring, river, snow, rain, wind, mud, cloud, fog, sky, earth, mountain, desert, plain, sun, morning, night, sunset, fruits, animals, etc.). Prayer book including; Prayer, praise, prayer, thanksgiving, meditation on divine attributes, etc. Shaadiname includes; Poems that have an aspect of entertainment and joy, such as games, stories, crafts, paintings, chistans, jokes, parties, birthdays, weddings, etc. Poetic moments, lullabies, patriotism, fear, anxiety, anticipation, confusion and amazement, hope and desire, loneliness and...

poets and writers of lyric poems; They describe various emotions in their poems and writings so that they can free children and teenagers from the pressure of positive or negative emotions and emotions that they are unable to express.

4. Conclusion

As can be seen in this type of literature, emotional and romantic themes are 63.45%, eulogies 45.46%, descriptions 14.44%, eulogies 48.5%, supplications 4.78%, laments 77.2% each, and manqbats 62%. 2% of all the poems have been assigned to themselves. In the analysis of the stated content and the data of the graph, it can be said: Children need to express their inner feelings and emotions more than anything else. Poetry acts as a helpful tool so that children and teenagers can find their dreams and feelings in it and see the signs of sadness, happiness, anger, fear, hatred, love, etc. in themselves; Know their various emotions and be able to control some, stabilize some and keep others away. Knowing about this, poets choose words and sentences, and by doing this, they reduce negative emotions and strengthen positive emotions in the audience, and finally, they can have a good effect on the psyche of children and teenagers. let them

In general, the achievement obtained from the study of Iranian children's and teenagers' poems with the approach of lyrical literary type; It means that:

1. It is futile to include literary works in general classifications; Because it both limits the research scope of researchers and researchers and is an obstacle on the way of those works that have the ability to be a literary genre, but must be forced to be a subgenre of a more general genre.
2. The themes that fall under the lyrical literary genre have the capacity to appear in a new literary genre. For example, a lament or a complaint, each can be a subgenre of a larger genre and even a smaller genre itself.
3. The inclusion of works in a smaller literary genre allows researchers to more accurately define literary genres based on criteria such as "content, structure, facet, function, context, audience, intertextual relationships, etc." describe
4. In today's world, a new and appropriate look at old frequent themes has led to the emergence of types of lyrical literature, which can lead to the emergence of other types of lyrical literature in the future of Persian poetry.

5. References

Alavifard, Y. (2017). *The Meaning of Sparrow, Qom: Daar al-Hadith Scientific and Cultural Institute*, Shabnam Publishing Organization.

Baghinejad, A., Baba Salar, A.A. (2018). "Rhetoric link and descriptive dimensions in the poems of eight children's poets", *Persian literature magazine*, Vol. 8, No. 2, pp. 103-119.
Baktash, Q.R. (2012). *I see with my two eyes*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Davari, Z. (2014). *A Slice of Watermelon*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Eslami, M. (2011). *Thirty poems and thirty proverbs*, Tehran: Gohar Andisheh.
Eslami, M. (2017). *Goodbye on the Paiz Street*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Eslami, M. (2018). *a lulu behind the glass*, Tehran: Bedaheh.
Haddad Adel, Q.A. (1996). *The encyclopedia of Islamic world*, Vol. 26, p. 343, Tehran: Islamic Encyclopedia Foundation.
Hashemi, M. (2012). *Sea-colored shoes*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Hashempour, M. (2014). *Happy Birthday to Me*, Tehran: Peydayesh.
Khayami, L. (2012). *think of sweepers*, Mashhad: booye bagh behesht.
Lotfollah, D. (2015). *next to Del station*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Madani, T., Hosseinaem, M. (2020). Lyric mentality in teenage poetry by reading and analyzing some poems by Buyuk Maleki, *Journal of Lyrical Literature Researches*, Vol. 19, No. 37, pp. 297-316.
Mardani, M. (2017). Behind the Head of *Paizi*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Moradi, M. (2011). *Clock without tick-tock*, Tehran: Amir Kabir.
Moradi, M. (2015). *the songs of the potato*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Mousavian, E. (2015). *The wednesdays of ice cream*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Mousavizadeh, S. (2015). *The grass is always greener on the other side of the fence*, Tehran: Charkh Felak.
Najarian, B., Khodarahimi, S. (1375). Explaining Death for Children and Adolescents, *Journal of Humanities of Alzahra University*, No. 17 and 18, pp. 107-130.
Nazari, S.H. (2012). *God has a rosary from a sparrow*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Nik-Talab, B. (2015). *Be happy with the wind along the Pinwheels*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Pakseresht, M. (2012). *A Cup of Poem*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Paksorsht, M. (2012). *A Cup of Poetry*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Rahmandoost, M. (2014). *in the name of my friend God*, Tehran: Peydayesh.
Rastegar Fasaai, M. (1993). *types of Persian poetry*, Shiraz: Navid Shiraz.
Rezvani, T. (2019). *God of the clear and blue sky*, Mashhad: Behnashr.
Salarvand, F. (2015). *good for me*, Tehran: The Center of intellectual development of children and adolescents.
Sepahi Yoonesi, A.A. (2015). *I did not become a thread or a bear*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Shadkam Ooghani, M. (2007). *Ashura in the Mirror of Ancient Persian Poetry*, The Organization of Islamic Propaganda.
Shafiei, K. (2014). *The cat is an engineer*, Tehran: Surah Mehr.
Shahabi, T. (2012). *My Crow and Eyeglasses*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
Shamani, T. (2018). *Lady of the Rains*, Mashhad: Astan Quds Razavi.
Shamisa, Siros. (2015). *Literary Genres* (5th ed.), Tehran: Mitra Publishing.
Tavalai, H. (1399). *The Shoulder of the Farthest Scarecrow*, Tehran: Gooya.

پژوهشنامه ادب غنایی

شاپا چاپی: ۵۷۳۷-۲۰۰۸
شاپا الکترونیکی: ۵۰۱۱-۲۵۳۸

Homepage: https://jllr.usb.ac.ir

بررسی اشعار کودک و نوجوان در دهۀ نود با رویکرد نوع ادبی غنایی

مریم محمدی[۱] ✉ | مرتضی محسنی[۲] | غلامرضا پیروز[۳] | احمد غنی‌پور ملکشاه[٤]

۱. نویسنده مسئول، دانش‌آموختۀ زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: m.mohammadi@umz.ac.ir

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: mohseni@umz.ac.ir

۳. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: g.pirouz@umz.ac.ir

٤. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: a.ghanipour@umz.ac.ir

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: مقالۀ پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱٤۰۳/۰۳/۰۷

تاریخ بازنگری: ۱٤۰۳/۰۵/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱٤۰۳/۰۵/۲۳

تاریخ انتشار: ۱٤۰٤/۰٦/۰۱

واژه‌های کلیدی:
نوع ادبی، اشعار غنایی کودک و نوجوان، دهۀ نود

چکیده

اشعار غنایی، از آنجا که دربرگیرندۀ بسیاری از مضامین شاعرانه بوده که با احساسات و عواطف، در پیوند است، یکی از پرمخاطب‌ترین انواع ادبی به شمار می‌رود. در این پژوهش، به روش تحلیلی-توصیفی، با مراجعه به اسناد و منابع کتابخانه‌ای، یک هزار و نهصد و سیزده قطعه شعر کودک و نوجوان که از سال ۱۳۹۰ تا پایان ۱۳۹۹ سروده شده، مورد مطالعه قرار گرفته است. مؤلفه‌های سازنده، مضامین به کار گرفته شده، روش‌ها و کارکردهای نوع ادبی غنایی، بررسی شد تا به این پرسش پاسخ داده شود که این نوع ادبی در اشعار کودکان و نوجوانان، آیا می‌تواند به زیرنوع‌هایی تقسیم شود؟ نتیجۀ به‌دست‌آمده مبنی بر این است که اشعار کودک و نوجوان دهۀ نود، این ظرفیت را دارند که با اتخاذ رویکردی جزئی‌نگرانه، در دسته‌هایی جزئی‌تر و با عناوینی جدیدتر رده‌بندی شوند. به عبارت دیگر، نوع ادبی غنایی می‌تواند به زیرنوع‌های دیگری تقسیم شود و در حد یک نوع کلی باقی نماند.

استناد: محمدی، مریم؛ محسنی، مرتضی؛ پیروز، غلامرضا؛ غنی‌پور ملکشاه، احمد. (۱٤۰٤). «بررسی اشعار کودک و نوجوان در دهۀ نود با رویکرد نوع ادبی غنایی». *پژوهشنامۀ ادب غنایی*، ۲۳(٤۵)، ۲۰۹-۲۳۰.

DOI: 10.22111/jllr.2024.48857.3259

CC BY NC

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

© محمدی، مریم؛ محسنی، مرتضی؛ پیروز، غلامرضا؛ غنی‌پور ملکشاه، احمد.

۱- مقدمه

انسان‌ها برای ادامهٔ زندگی در جهان هستی، علاوه بر رسیدگی به نیازهای مادی و حیاتی، به رفع نیازهای روحی و عاطفی نیز نیازمند هستند. انسان، دارای احساسات و عواطف متفاوتی است که رویدادهای جهان خارج، بر آن تأثیر می‌گذارد و آن‌ها را دگرگون می‌سازد. مجموعهٔ این عواطف، موجب پیدایش آثاری (شعر و نثر) با نام ادب غنایی شده است. «شعر غنایی در اصطلاح ادبی، شعری است که با احساسات و عواطف شخصی شاعر در ارتباط است؛ از این رو طیف وسیعی از معانی و مضامین شاعرانه همچون عشق، هجران، وصال، جوانی، پیری، مرگ، تولد، مدح، هجو، شکواییه، عرفان، وطن‌دوستی، شطحیات، سوگ‌نامه، خمریات، حبسیات، اخوانیات و سایر تفنن‌های ادبی مانند لغز، معما، ماده‌تاریخ، مناظره، مفاخره، شهرآشوب و... را شامل می‌شود» (رستگار فسایی، ۱۳۷۲: ۱٦٥).

ادب غنایی، دربرگیرندهٔ آثاری است که مستقیم از عواطف و انگیزه‌های درونی شاعر یا نویسنده نشئت گرفته باشد؛ بنابراین توصیف این احساسات، هدف و کاربرد این دسته از آثار است.

اگرچه ادب غنایی در احساسات شخصی ریشه دارد، نمی‌توان گفت شعری صرفاً شخصی است؛ بلکه با نظر به تمام زوایای اجتماع، می‌توان این حقیقت را دریافت که شعر غنایی، شعری اجتماعی است که تمام افراد جوامع بشری را دربر می‌گیرد. پس وقتی که به نظر می‌رسد شاعران از احساسات خود می‌گویند، درحقیقت از غم‌ها و شادی‌های مشترک افراد یک جامعه سخن می‌گویند. به دیگر سخن، میان شاعر و جامعه، پیوندی متقابل وجود دارد؛ شاعر، تأثیر از اجتماع می‌گیرد و اجتماع نیز بر پرورش ذوق، قریحه و استعداد شاعر تأثیر می‌گذارد.

در این پژوهش، اشعار کودک و نوجوان دههٔ نود، با رویکرد نوع ادبی غنایی، مطالعه شده و کارکردهای این نوع ادبی، مضامین و بسامد هریک از آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد و به نتایج قابل‌ملاحظه‌ای می‌رسد.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

انواع ادبی، شامل موضوعاتی می‌شود که در قالب‌هایی ویژه و براساس قواعدی خاص به‌صورت شعر یا نثر بیان می‌شود. در این میان، نوع ادبی غنایی به‌دلیل گستردگی مضامین و پیوند آن‌ها با عواطف و احساسات انسان، همواره مورد اقبال واقع شده و از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

پرسش‌هایی که این پژوهش براساس آن نوشته شده است، عبارت‌اند از:

- درون‌مایهٔ اشعار غنایی کودک و نوجوان را چه موضوعات و مضامینی تشکیل می‌دهد؟
- آیا مضامین اشعار غنایی، این قابلیت را دارند که به‌عنوان ژانرهای کوچک‌تری معرفی شوند؟
- چه شیوه‌ها و کارکردهایی در اشعار غنایی کودک و نوجوان وجود دارد؟
- بسامد هریک از مضامین، در ادب غنایی چگونه است؟

۱-۲- هدف و ضرورت پژوهش

این پژوهش، به دنبال آن است که علاوه بر مشخص‌کردن کارکردهای نوع ادبی غنایی در شعر کودک و نوجوان، به این نتیجه برسد که می‌توان با اتخاذ رویکردی جزئی‌نگرانه، نوع ادب غنایی را در دسته‌هایی کوچک‌تر و با عنوان‌هایی جدیدتر رده‌بندی کرد.

۱-۳- پیشینۀ پژوهش

دربارۀ نوع ادبی غنایی در اشعار کودک و نوجوان، به‌ویژه در دهۀ نود، پژوهش مستقلی دیده نشد. آن تعداد پـژوهش هـم کـه انجام شده بود، بیشتر تک‌جنبه‌ای بودند؛ برای مثال، در پایان‌نامه‌ای از سـیده حدیثـه هاشـمی رودبـارکی بـا عنـوان «عشـق در نمونه‌هایی از شعر نوجوان براساس نظریۀ اریک فروم» (۱۳۹۹)، نمونه‌هایی از شـعر نوجـوان فارسـی براسـاس نظریـۀ فـروم، دسته‌بندی شده است. نمونۀ دیگر، مقاله‌ای است با عنوان «ذهنیت غنایی در شعر نوجوان (با خـوانش و تحلیـل چنـد شـعر از بیوک ملکی)» (۱٤۰۰)، از سیده طیبه مدنی ایوری و محمد حسینایی. نگارندگان آن براساس نظریۀ محمد مختاری، با برشمردن مؤلفه‌هایی برای ذهنیت غنایی، بنیان نظری پژوهش را پی ریخته‌اند و سعی کرده‌اند تا تأثیر عاطفی شعر را بر مخاطب نوجـوان با توجه به ذهنیت غنایی حاکم بر آن نشان دهند. همچنین مقاله‌ای با عنوان «شعر غنایی کودک؛ بررسی آثار سه شـاعر از منظـر ادب غنایی» (۱۳۹٤)، توسط شادی صندوقی نگاشته شده است. در مقالۀ او که شامل دو بخش اسـت، ابتـدا تعریـف و تعیـین ویژگی‌های خاص ادبیات غنایی و ارتباط آن با ادبیات کودک بررسی شده، سپس در نگاهی کوتاه، آثار سـه شـاعر مطـرح کـه شعر غنایی را به‌شکل برجسته در کارنامۀ هنری خویش دارند، مورد مطالعه قرار داده شده است.

۱-٤- روش تحقیق

در پژوهش حاضر، براساس منابع کتابخانه‌ای و روش تحلیلی-توصیفی، به بررسی نوع ادبی غنایی در شعر کـودک و نوجـوان پرداخته شده است. جامعۀ آماری پژوهش، ۲۰۰ جلد کتاب، درمجموع شامل ۱۹۱۳ قطعه شعر از ٦۰ شاعر که بیشترین فعالیت را در این دوره داشته‌اند، دربر می‌گیرد که از میان آن‌ها، ۱۲۹۵ مورد به مضامین غنایی اختصاص یافته بود. در این اشعار، پـس از بررسی کارکردها، تحلیل مضامین و پاسخ به پرسش‌ها، نتیجۀ نهایی به‌صورت نمودار نشان داده شده است.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- ادبیات غنایی در شعر کودک و نوجوان

اشعار غنایی یا احساسی، از آنجا که دربرگیرندۀ بسیاری از معانی و مضامین شـاعرانه اسـت کـه بـا احساسـات و عواطـف در پیوندند، یکی از مؤثرترین و پرمخاطب‌ترین انواع ادبی به شمار می‌آید؛ به‌گونه‌ای که در هر اثر ادبـی، مـی‌تـوان رد پـایی از آن یافت. «شعری که خاستگاهش ذهنیت غنایی است، رفتار عاشقانۀ شـاعر بـا جهـان و جهانیـان را در پیکـر زبـان، پـیش چشـم مخاطب می‌آورد. چون ابتنای آن بر ذهنیت است، قابلیت ارتبـاط بـا اذهـان و ارواح بسـیاری را دارد و چـون غنـایی اسـت و احساس و عواطف و آلام بشری می‌گوید، می‌تواند در هر زمان و مکانی، نوع بشر را تحت‌تأثیر قرار دهد» (مدنی و حسـینایی، ۱٤۰۰: ۳۰۳).

این نوع اشعار، در ادبیات کودک و نوجوان نیز دیده می‌شود؛ اما زبان، لحن، واژه‌ها و موضوع‌ها در اشـعار احساسـی ایـن گروه‌های سنی، با آنچه در اشعار احساسی بزرگ‌سالان دیده می‌شود، متفاوت است. شاعر با در نظر گـرفتن شـرایط روحـی و سنی مخاطبانش، از زاویۀ دید دیگری به عواطف، دردها، غم‌ها، شادی‌ها و... می‌نگرد و با توجه به خواسـته‌هـا و دغدغـه‌هـای آنان به سرودن همت می‌گمارد. این دسته اشعار، بیان‌کنندۀ حالات عاطفی گوناگونی هستند که با توجـه بـه علـت‌هـایی ماننـد شرایط روحی و جسمی، مشکلات شخصی، خانوادگی و اجتماعی، در فرد ایجاد می‌شوند و نقش مهمـی در کنتـرل و کـاهش خشم، هیجانات، اندوه و تنش‌های عاطفی و فشارهای عصبی دارند. ظرفیت‌های روانی کودک و نوجوان با بزرگ‌سال، یکسـان نیست و با هر گروه، باید با زبان و بیان ویژۀ خودشان سخن گفت. در حوزۀ کودک و نوجـوان، اشـعاری کـه در ژانـر غنـایی سروده می‌شوند، در دو دسته قرار می‌گیرند:

۱. اشعاری که با استفاده از صور خیال، مانند تشخیص، جان‌بخشی و...، از احساسات اشیا و جانوران سخن می‌گویند. ۲. اشعاری که مربوط به احساسات و عواطف انسان است. درمجموع، بیشترین مضامین غنایی در اشعار کودک و نوجوان، عبارت است از:

توصیفات شامل فصل‌ها، مناظر، طبیعت (چشمه، رود، برف، باران، باد، گل، ابر، مه، آسمان، زمین، کوه، کویر، دشت، خورشید، صبح، شب، غروب، میوه‌ها، حیوانات و...). مناجات‌نامه شامل دعا، ستایش، نیایش، شکرگزاری، تفکر در صفات الهی و... . شادی‌نامه شامل اشعاری که جنبهٔ سرگرمی و شادی‌آفرینی دارند، مانند بازی، قصه، کاردستی، نقاشی، چیستان، شوخی، مهمانی، جشن تولد، عروسی و... . سوگ‌نامه، فراق‌نامه، غم‌نامه، شکواییه، ثبت لحظه‌های شاعرانه، لالایی‌ها، وطن‌دوستی، ترس، اضطراب، انتظار، سردرگمی و حیرت، امید و آرزو، تنهایی و... .

رسیدن به شناخت دقیق هیجان‌ها و احساساتی که تجربه می‌شوند و بیان آن احساسات با واژه‌های درست و مناسب، به نظر ساده می‌رسد؛ اما توانایی‌ای بسیار مهم و ظریف است. ما با کمک کلمات فکر می‌کنیم؛ بنابراین دامنهٔ واژگان، هر چه‌قدر گسترده‌تر باشد، توانایی در درک و تحلیل احساسات و هیجانات، به همان نسبت بیشتر می‌شود. شاعران و نویسندگان اشعار غنایی، در لابه‌لای اشعار و نوشته‌های خود، عشق، نفرت، غم، شادی، امید، ناامیدی، گله و شکایت و سایر احساسات را توصیف می‌کنند تا از این طریق بتوانند کودک و نوجوان را از فشار هیجان‌های مثبت یا منفی و احساساتی که در بیان آن‌ها عاجزند، رها سازند.

۲-۱-۱- بررسی شیوه‌ها و کارکردهای نوع ادبی غنایی در شعر کودک و نوجوان

در این بخش، ضمن مشخص‌کردن کارکردهای بیرونی نوع ادبی، به توصیف درونی اشعاری پرداخته می‌شود که ظرفیت آن را داشته‌اند که ذیل ژانر غنایی قرار بگیرند.

۲-۱-۱-۱- توصیف در نوع ادبی غنایی

وصف یا توصیف در معنای کلی، در وجه توصیفی نوع ادبی غنایی، عبارت است از یک عنصر داستانی و شعری که امکان ارائهٔ یک تصویر از جهان درون و بیرون را برای شاعر ممکن می‌سازد. وصف، موجب بسط و گسترش درون‌مایهٔ شعر می‌شود و یکی از راه‌هایی است که این امکان را فراهم می‌کند تا پیام شعر، به‌صورت غیرمستقیم به کودک القا شود؛ از این رو، آن در شعر کودک، بسیار بااهمیت است و کارکرد مؤثری دارد. همچنین وصف می‌تواند میان جهان مشاهده‌های شاعر و مخاطب، یک اتحاد و یگانگی ایجاد کند. شاعر با استفاده از توصیف، دنیایی را که با واژگان ساخته، به یک فضای قابل‌درک و محسوس مبدل می‌سازد و کمک می‌کند تا کودکان و نوجوانان بتوانند آنچه را که موضوع توصیف است، بهتر و محسوس‌تر درک کنند. توصیفات می‌توانند واقعی باشند یا رمانتیک و شاعرانه، همراه با انواع استعاره و تشبیه و تخیلات عجیب. شاعران حوزهٔ کودک، با آگاهی از این نکته که کودکان نمی‌توانند معانی پیچیده و تخیلات عجیب را درک کنند، معانی شعری را با عبارت‌های کوتاه، واژگان مناسب، زبان ساده و آمیخته با تخیلات محدود و قابل‌پذیرش به کار می‌برند و درک شعر را برای آنان راحت می‌کنند.

الف- وصف طبیعت: طبیعت از جهات گوناگون مانند گستردگی، تنوع موضوعات و پدیده‌های موجود در آن، زیبایی و دل‌انگیزی و... می‌تواند مورد بررسی قرار بگیرد. شاعرانی که دست به توصیف طبیعت می‌زنند، این حقیقت را دریافته‌اند که از نظر کودک، مرزی میان جاندار و بی‌جان، وجود ندارد و به‌گونه‌ای، خود را جای آنان می‌گذارند و از دریچهٔ چشم آن‌ها به طبیعت می‌نگرند تا بتوانند با زبانی ساده و قابل‌فهم، اشعار دل‌نشینی برای مخاطب خود بسرایند.

شاعران در اشعار وصفی، معمولاً به توصیف مناظر، فصل‌ها، حیوانات (پرندگان، چارپایان، حشرات)، گل‌ها و درختان و سایر مظاهر طبیعت می‌پردازند که این توصیف‌ها، یا عینی هستند، یا ذهنی، یا روایی یا تصویری.

در وصف عینی، شاعر با توجه به مشاهداتش، هر آنچه را که می‌بیند، بیان می‌کند و سعی دارد که کودک و نوجوان را در مقابل تابلویی قرار دهد که ممکن است پیش از این، مانند آن را یا ندیده باشد یا دیده، اما به آن دقت نکرده باشد. او با این کار، مخاطبان خود را به تفکر و تأملی دوباره وا می‌دارد:

نی‌زار را دیدم/ در ظهر شهریور/ تاجی از آتش داشت/ انگار او بر سر/
نیزار پیچاپیچ/ نی‌زار تو در تو/ خورشید می‌تابید/ بر سرنوشت او/
یک جفت مرغابی/ از او گذر کردند/ یک دسته سنجاقک/ در او سفر کردند/
نی‌زار را دیدم/ آرام و رؤیایی/ روییده در مرداب/ گرم و تماشایی (مرادی، ۱۳۹٤: ۲۳)

توصیفی که در این شعر، صورت گرفته، کاملاً عینی است. مشاهدات دقیق و استفادۀ درست از حواس به‌ویژه حس بینایی، از عناصر مهم وصف عینی است که در این نمونه‌ها وجود دارد. در این نوع وصف، شاعر در حاشیۀ توصیف قرار دارد و خود را در جایگاه بیننده‌ای می‌گذارد که باید آنچه را که دیده، مطابق با واقعیت، به خواننده نشان دهد. در این نمونه، واضح است که قصد اصلی شاعر، ارائۀ یک تصویر محسوس از امور عینی است؛ به همین دلیل، در ماهیت اشیا، دخل و تصرف چندانی انجام نداده و سعی کرده از امور تخیلی و ذهنی، فاصله بگیرد و با استفاده از روش جزئی‌نگری و توجه به ثبت لحظه‌ها، گوشه‌ای از طبیعت را به تصویر بکشد.

در توصیفات ذهنی، مورد قابل‌مشاهده‌ای وجود ندارد و شاعر، هرآنچه را که در حافظۀ خود دارد، توصیف می‌کند:

رفته تا دور دست/ مانده بی همسفر/ من همان جاده‌ام/ از خودم خسته‌تر/
من همان جاده‌ام/ خالی از رد پا/ مانده‌ام سوت و کور/ سرد و بی ماجرا/
پشت فرسنگ‌ها/ گم شده خانه‌ام/ کوهی از فاصله/ مانده بر شانه‌ام/
رفتن و رفتن است/ هر نفس کار من/ دست‌کم کاش بود/ یک نفر یار من/
یک نفر مثل من/ مانده بی همسفر/ رفته تا دور دست/ از خودش خسته‌تر (مرادی، ۱۳۹٤: ۲۸)

در این شعر، شاعر به بیان لحظه‌های سخت تنهایی –که امری ذهنی است– پرداخته و اندوه حاصل از این تنهایی را توصیف کرده است. چنین توصیفی را نمی‌توان در گروه توصیف‌های شاعرانۀ ملموس قرار داد؛ چون فضای ذهنی و جهان درون شاعر را نمایش می‌دهد. در این‌گونه وصف، اگرچه به طبیعت و مظاهر آن توجه شده، پشت این توجه، نگاهی انتزاعی وجود دارد. درحقیقت شاعر با استفاده از امور قابل‌مشاهده که مخاطبانش با آن آشنا هستند، آنچه را که در ذهن دارد، بیان کرده و از عناصر عینی برای بیان اندیشه، احساس و عاطفه‌ای که از قبل، معلوم و مشخص است، استفاده کرده است.

روایت در وصف روایی، یک عنصر داستانی است که با تدابیری، می‌تواند کارکرد شعری پیدا کند. این‌گونه شعرهای روایی و ماجراگونه، همواره در اشعار کودک و نوجوان وجود داشته و دارد و به‌شکل‌های گوناگونی بیان می‌شود. گاهی هم فقط روایت محض، بدون ابعاد وصفی و تصویری است:

کارنامه‌ها رسید/ گرم شد هوا چه زود/ ماجرا تمام شد/ این تمام قصه بود/ میزها کسل شدند/ باز تختۀ سیاه چرت می‌زند مدام/ بی‌خیال تا سه ماه/ باد مهرگان رسید/ پاک کرد تخته را/ روی آن نوشت باز/ حرف‌های آشنا (شفیعی، ۱۳۹۳: ۱٤)

همان طور که مشاهده می‌شود، در این شعر، یک روایت ساده از پایان‌یافتن سال تحصیلی، تعطیلات تابستانی کسل‌کننده و شروع سال تحصیلی جدید، بیان می‌شود؛ بدون اینکه توصیف و تصویرسازی خاصی صورت گرفته باشد.

گاه روایت‌ها حالت تمثیلی به خود می‌گیرند؛ به این صورت که شخصیت‌های غیرانسانی مانند پرنده، گربه، پروانه و... ماجراها را پیش می‌آورند. استفاده از وصف‌های تمثیلی، این ظرفیت را دارد که آموزه‌های گوناگون را به روش غیرمستقیم به کودکان و نوجوانان آموزش بدهد:

دیروز ساعت پنج/ در باغ سبز شمشاد/ یک بچه زاغ کوچک/ از روی شاخه افتاد/ پروانه دید و غش کرد/ ترسید دختر باد/ حال بنفشه بد شد/ گنجشک گفت: ای داد!/ شاخه به گریه افتاد/ پشت درخت لرزید/ مامان زاغ اما/ یک ذره هم نترسید/ گل گفت: مادر زاغ/ غمگین نشد محال است/ آب از سرش گذشته/ یا اینکه بی‌خیال است/ مامان زاغ اما/ آرام بود و دلشاد/ چون‌که به جوجه‌اش داشت/ پرواز یاد می‌داد (اسلامی، ۱۳۹۰: ۱۸)

هدف از سرودن اشعار تمثیلی، نمایش زندگی و جلوه‌های گوناگون آن است. شاعر با آفرینش شعر تمثیلی، یک ماجرا یا حقیقتی از زندگی را از یک یا چند شخصیت خاص می‌گیرد و بسته به هدفی که در ذهن دارد، آن را با مقاصد فلسفی، اخلاقی یا اجتماعی یا با تخیلات شعری پیوند می‌دهد. سپس به آن ماجرا، زندگی و پویایی می‌دهد و در مقابل چشم مخاطب، تجسم می‌بخشد.

در این شعر، شاعر، بخشی از زندگی، یعنی ناتوانی کودک (جوجه کلاغ)، مهربانی و عاقبت‌اندیشی مادر (مادر جوجه کلاغ) و دخالت دایه‌های مهربان‌تر از مادر (سایر شخصیت‌های روایت) را که متأسفانه همه‌جا حضور دارند و با دخالت‌های بیجا و اظهارنظرهای بی مورد، ایجاد مزاحمت می‌کنند، به شیوه‌ای تمثیلی و با استفاده از نیروی تخیل به تصویر کشیده است.

وصف تصویری، «توصیفی تصویرمحور و برآیند ترکیب‌های گوناگونی از بیان توصیفی و خیالی است که در شعر کودک، رواج دارد و در آن از شگردها و عواملی تصویرآفرین چون تشبیه، استعاره، نماد و... بهره می‌برند» (باقی‌نژاد، ۱۳۹۷: ۱۱۳). در این نوع شعرهای وصفی، نگرش شاعر، در لابه‌لای تصاویر گنجانده می‌شود. او با استفاده از شگردهای زبانی، میان مفاهیم پنهان در شعر و صور خیال موجود در آن، پیوند ایجاد می‌کند و با این کار، به معنا و پیام شعر، کیفیت و ویژگی شاعرانه می‌بخشد. منشأ این‌گونه توصیف‌ها، هم امور مادی و قابل مشاهده‌شدن توسط شاعر است و هم دخل و تصرف او در امور مادی. او عنصر خیال را به آنچه که می‌بیند، می‌آمیزد و تصویر جدیدی می‌آفریند. به عبارت دیگر، «برداشت خیالی خود را از امور بیرونی، ترسیم و توصیف می‌کند» (همان).

دکمه‌های پیراهن نارنجی‌اش را بست/ کت و شلوار زردش را پوشید/ دستمال‌گردن قرمزش را بست/
با عطر باران خودش را خوش‌بو کرد/ کفش‌های قهوه‌ای‌اش هم جفت شده بود/ پاییز به مهمانی باغ می‌رفت
(تولایی، ۱۳۹۹: ۳۲)

جاندارانگاری و تخیل شاعرانه، در ایجاد توصیف تصویری در این شعر، نقش اساسی دارد و چون توصیف‌های تصویری، برای کودکان و نوجوانان به‌ویژه کودکان، جذابیت دارد، شاعران از این دو عنصر، زیاد استفاده می‌کنند و از این رهگذر، به اشعار، بُعد عاطفی و احساسی هم می‌بخشند.

۲-۱-۱-۲- مرثیه در شعر کودک و نوجوان

در میان مضامین شعری گوناگونی که برای کودکان و نوجوانان وجود دارد، مرثیه نیز دیده می‌شود. این مرثیه‌ها بیشتر از نوع شخصی و مذهبی است. در برخی موارد نیز شاعران ارزش‌های ازدست‌رفتهٔ گذشته را با عنوان سوگ‌سروده یا «اندوه‌یاد»، بیان می‌کنند که نوع اخیر، بیشتر در اشعار نوجوانان مشهود است.

الف- مرثیه‌های شخصی در شعر کودک و نوجوان: مرگ، از مفاهیمی است که به‌واسطهٔ داشتن ماهیتی تلخ، در اشعار کودک و نوجوان، چندان به آن پرداخته نمی‌شود. این در حالی است که نباید به‌دلیل یک سری از عوامل مثل مشکل‌بودن تفهیم مرگ، به‌ویژه برای کودکان و شکننده‌بودن روحیهٔ آن‌ها، از بیان این واقعیت سر باز زد. عکس‌العملی که در مقابل رویدادهای تلخ، بروز می‌کند، درحقیقت یک احساس هیجانی و کاملاً طبیعی است. «اندوه، راهی برای سالم‌ماندن یک فرد دل‌شکسته است. چون کودکان نیز دستخوش واکنش‌های هیجانی می‌شوند که بسیار مشابه تجارب افراد بالغ نسبت به مرگ است؛ لذا باید به آنان اجازهٔ بروز احساسات را داد. سرکوب هیجانات، می‌تواند ناخوشایند باشد و به پریشانی یا حتی بیماری روانی منجر شود. هنگامی که کودکان برای نخستین بار عواطف دردناک را تجربه می‌کنند، فراهم‌کردن فرصت ابراز این احساس، امری حیاتی است» (نجاریان، ۱۳۷۵: ۱۱۵).

مامان من امروز می‌گفت:/ یک ماه یعنی چهار هفته/ الان دقیقاً چهار هفته است/ بابای من از خانه رفته/
رفته ولی آخر چه‌جوری؟/ او کفش‌هایش را نبرده/ یعنی کجا رفته که حتی/ قرص و دوایش را نبرده؟/
خیلی نمی‌دانم چرا او/ دیگر نمی‌آید به خانه/ فهمیده‌ام دست خودش نیست/ دیگر نمی‌گیرم بهانه/
امروز عکس خوشکلش را/ در قاب ده تا بوس کردم/ گلدان او را آب دادم/ تسبیح او را بوس کردم (اسلامی، ۱۳۹۷: ۱۶)

در این نمونهٔ شعر، با کودکی مواجهیم که ابتدا از نبود پدر در رنج است و در انتظار او به سر می‌برد؛ اما رفته‌رفته باور می‌کند که بازگشتی برای او متصور نیست. پس می‌پذیرد که با مرور خاطرات خوش و دیدن عکس‌های پدر، خود را آرام کند و هیجان‌های منفی را از خود دور سازد و این‌گونه با نبود پدر و حجم وسیع دلتنگی‌اش کنار بیاید.

نوع دیگری از شعر وجود دارد که اگر نام سوگ‌سروده بر آن گذاشته شود، بی‌ربط نیست. گاه انسان به سوگ عزیزی می‌نشیند که از دنیا رفته است و دیگر امیدی به بازگشتش نیست. گاهی نیز از دوری یک عزیزی رنج می‌برد که باید باقی عمرش را در انتظار دیدنش سپری کند و هر روز به سوگ دل خود بنشیند و زمزمه‌های مرثیه‌گون سر بدهد. این دسته اشعار، دربردارندهٔ مضمون هجران هستند:

مرا دیوانه و شب‌گرد او کرد/ مرا غمگین مرا دل‌سرد او کرد/ سفر با دست خود گنجشک را برد/ به او نفرین که هرچه کرد او کرد (نظاری، ۱۳۹۱: ۱۰)

این سَبک شعرها در سروده‌هایی که برای نوجوانان نوشته می‌شود، نمود بیشتری دارد. بسیاری از نوجوانان نمی‌توانند به‌راحتی احساسی را که با آن درگیر هستند، به زبان بیاورند؛ شاعران با در نظر گرفتن این نکته و آگاهی از سلیقه و علاقهٔ آنان، اشعاری می‌سرایند که با نیازهای حقیقی دنیای‌شان انطباق و تناسب داشته باشد:

بی خاطرات تو چه هستم من/ جز یک دل تنها و سرگردان/ یک تک‌درخت پیر در یک کوه/ یک چتر بی‌مصرف پس از باران/

بی خاطرات تو فقط آهم/ یک قوطی‌ام، یک قوطی خالی/ جا مانده در دوری یک صحرا/ بی هم‌سخن بی شور و خوش‌حالی/

بی خاطرات تو مدادم من/ یک ذره از من مانده کوتاهم/ گفتم که بی تو حال من خوش نیست/ گفتم که بی تو غصه‌ام آهم/

با خاطرات تو ولی رودم/ یک رود پرماهی پر از رفتن/ هرجا که می‌خواهی برو اما/ این خاطراتت را نگیر از من
(سپاهی یونسی، ۱۳۹٤: ۱۰)

وقتی مخاطب نوجوان، شعری می‌خواند که تمام ناگفته‌هایش در آن بیان شده، به آرامش می‌رسد و احساس رهایی می‌کند؛ رهایی از فشارهای روانی‌ای که به‌دلیل دوری و دلتنگی عزیزی، بر جانش نشسته است. خواندن این نوع شعرها به او کمک می‌کند تا رها از تلاطم‌های شدید روحی، آرام بگیرد و با مرور خاطرات شیرینی که به یاد دارد، روزگار هجران را بر خود راحت‌تر بگذراند.

ب- مرثیه‌های مذهبی در شعر کودک و نوجوان: همان طور که پیش از این گفته شد، سوگ‌سروده‌های مذهبی، اشعاری هستند که شاعران با توجه به اعتقادات و باورهای دینی خود، در مرگ یکی از بزرگان مذهبی و دینی می‌سرایند. این نوع مرثیه معمولاً در رثای امام حسین و یاران وفادارش سروده می‌شود:

او آن هوا را باز بویید/ دل را به دریا بست و برخاست/ قول بزرگی را به خود داد/ او بچه‌ها را شاد می‌خواست/ هرچند مَشکش تشنه بود اما/ در چشم او رودی روان بود/ عکسش میان آب افتاد/ برخاست فکر کودکان بود/
مشکش دوباره زخم برداشت/ دستش میان آب چرخید/ او در میان شعله‌ها بود/ برخاست؛ اما آب خشکید/
ما نام او را مثل گل‌ها/ از باد و از باران شنیدیم/ نامش امیدی در شب ماست/ عباس را در ماه دیدیم (شهابی، ۱۳۹۱: ٣٤)

عاشورا و اتفاق‌هایی که در آن رخ داده است، یکی از غنی‌ترین ذخیره‌های فکری و احساسی شاعران معتقد بوده است و از اینکه در این زمینه، شعری بسرایند، بر خود می‌بالند. از دیگر سو، شاعران، توجه به واقعهٔ عاشورا و گفتن از آن را وظیفهٔ خود می‌دانند که این، هم نشئت‌گرفته از علاقه‌ای است که به امام حسین و خاندان گرامی ایشان دارند و هم به منظور پیروی از دستورات ائمهٔ معصومین است که همواره بر زنده نگه‌داشتن نام و یاد عاشورا، تأکید داشته‌اند. «مرثیه‌های مذهبی به‌ویژه اشعار عاشورایی، عموماً، از دیدگاه درون‌مایه و ساختاری، به دو دستهٔ مشخص قابل‌تقسیم هستند. دستهٔ اول، با پرداختن به جنبهٔ تاریخی، روحی و عاطفی ماجرا، با سرایش سوزناک‌ترین مراثی ظهر عاشورا، عواطف خویش را مصروف سوگواره‌نگاری کرده‌اند و خواننده را با دریای مواجی از عواطف، غلیان کرده و داغ‌دار و مصیبت‌زده باقی می‌گذارند. دستهٔ دوم، گروهی‌اند کاربردی‌تر، اجتماعی‌تر و حماسی‌تر عمل می‌کنند... اینان با در نظر گرفتن ظلم و مظلومیت حضرت حسین (ع)، ماجرا را بیشتر از زاویهٔ ظلم‌ستیزی، حرکت مصلحانه و انقلابی حضرت و درنهایت، عاقبت کار می‌نگرند» (شادکام اوغانی، ١٣٨٦: ٣). عرصهٔ نقد در شعر کودک و نوجوان، محدود است و بیشتر از منظر احساس، به مضامین نگریسته می‌شود. اشعاری که برای نمونه آورده شده است، در گروه اول قرار می‌گیرند:

تو از تبار آب‌ها/ نه، آب از تبار توست/ و آب بعد سال‌ها/ هنوز بی‌قرار توست/
اگر کشید دشمنی/ به خشم، گوشواره را/ به چشم تو ندیده بود/ درخشش ستاره را/
صدای تازیانه‌ها/ تو را عذاب داده بود/ تو از تبار یاسی و/ کبود، رنگ تو نبود (شامانی، ۱۳۹۷: ۱۷)

از دیگر مرثیه‌های مذهبی که در شعر کودک و نوجوان، بسیار مورد توجه است، اشعاری است که دربارهٔ امام علی (ع) سروده می‌شود:

ماه امشب خسته و تنهاست/ نخل‌ها امشب نمی‌خوابند/ کوچه‌های بی‌تو غمگینند/ چاه‌ها بی تو چه بی‌تابند/
با تو هر شب کودکان شهر/ لحظه‌هاشان طعم خرما داشت/ تا تو بودی بی‌کسی می‌رفت/ هر یتیمی با تو بابا داشت/ جای تو خالی است ای مولا/ در میان کوچه‌ها امشب/ کیسه‌ات روی زمین مانده/ پس کجا مانده‌ای، کجا امشب؟ (همان: ۱۱)

ج- مرثیه‌های حسرت در شعر کودک و نوجوان: مرثیهٔ حسرت، که به‌معنای غم غربت و حسرت بر گذشته است، احساسی عمومی و طبیعی است که با گذشتهٔ فرد و خاطرات او رابطهٔ مستقیم دارد. درون‌مایهٔ این نوع اشعار، نگاهی

حسرت‌آلود به روزهای خوب گذشته است و چون از عاطفه و احساس، سرشار بوده و با سوزوگداز، بغض و اشک، همراه است، «شاعر را وا می‌دارد که به یاد خاطرات گذشته، مویه و نوحه سر دهد؛ بنابراین این‌گونه اشعار را نیز می‌توان به‌نحوی مرثیه دانست» (شمیسا، ۱۳۹٤: ۲۲٦). این نوع اشعار، معمولاً با وصف طبیعت و یاد روزگاران کهن همراه است. یکی از موتیف‌های این‌گونه اشعار، موتیف «آن روزها رفتند» است که انسان در این اشعار، به دوران خوش گذشته حسرت می‌خورد و به یاد رفتگان، نوحه سر می‌دهد (همان: ۱۳۳).

کودکان و نوجوانان از نظر سنی، آن‌قدر بزرگ نیستند که تجربهٔ زندگی گذشته را با زندگی کنونی خود مقایسه کنند. اشعاری که با این موضوع در ادبیات کودک و نوجوان دیده می‌شود، بیشتر از آنکه حس کودک یا نوجوان باشد، زمزمه‌های بزرگ‌سالانه‌ای است که شاعران با احساسات زلال و لطیف خود سروده‌اند:

آه! یادش به خیر آن دوران/ سقف ما پاک بود، آبی بود/ زیر بال و پر کبوترها/ یک بغل شعر آفتابی بود/
یک‌به‌یک وقتی از سر کوچه/ مثل رؤیا عبور می‌کردند/ بال در بال هم کبوترها/ آسمان را مرور می‌کردند/
شهر، انگشتر قشنگی بود/ آسمان یک نگین فیروزه/ خاطراتم پر از پریدن‌هاست/ با همان شعرهای هر روزه/
با دو دست سیاه خود خط زد/ شهر، مشق کبوترانش را/ چشم‌ها بغض را بغل کردند/ دود پر کرد آسمانش را

(مردانی، ۱۳۹٦: ۱٦-۱۵)

در این شعر، شاعر، خاطره‌ای از یک گذشتهٔ دور را به یاد می‌آورد که دیگر نشانی از آن نیست. نه آبی آسمان همان رنگ است و نه ردی از صف کبوتران برجاست. شهر، شور و حالش را از دست داده و دود و آلودگی، بر تمام زیبایی‌ها خط کشیده است. دیدن این مناظر و مقایسهٔ آن با روزگاران خوب گذشته است که باعث دلتنگی و درنهایت منجر به بیان حسرت‌آلود و اندوه‌بار شاعر شده است. هرچه بر میزان این حس دل‌زدگی و ناخرسندی، افزوده شود، سوزوگداز شعر هم بیشتر می‌شود.

۲-۱-۱-۳- شادی‌نامه

در ادبیات کودک و نوجوان، شادی‌نامه‌ها آثاری‌اند با محتوایی شاد و سرگرم‌کننده. از آنجا که سلامت ذهن رابطه‌ای مستقیم با شادی دارد، و کودکان و نوجوانان با ذهن و روانی سالم می‌توانند زندگی موفق‌تری داشته باشند، آموزش شادبودن و فراهم‌کردن زمینه‌هایی برای تقویت این حس، یکی از ابزارهای ضروری در رشد و پرورش آن‌ها به شمار می‌رود. در اهمیت این موضوع، همین بس که برخی پژوهشگران، بخش مستقلی در ادبیات به وجود آورده‌اند به نام «ادبیات تفریحی» که محتوایی صرفاً سرگرم‌کننده و شادی‌آفرین دارد.

شادی برخلاف اندوه که وادارنده به سکون است، سازنده و محرک است. شادی گاه به‌دلیل عوامل درونی ایجاد می‌شود و گاه، عوامل بیرونی. عوامل بیرونی مانند بازی، قصه، نقاشی، کاردستی، چیستان، جشن‌ها و... است و از عوامل درونی، می‌توان به احساسات خوشایندی نظیر حس رهایی و سبک‌بالی، آسودگی وجدان یا حس رضایت قلبی، که به دنبال انجام کار خوبی در درون فرد ایجاد می‌شود و او را به اوج لذت و شادمانی می‌رساند، اشاره کرد:

این روزها حس می‌کنم/ احساس من رنگی شده/ حتی سکوت سنگ‌ها/ ساز خوش‌آهنگی شده/
این روزها حس می‌کنم/ جاری شدم، جاری، زلال/ سیبم رسیده! دور دور/ از سیب‌های ترس و کال/
حس می‌کنم چشمان من/ رد می‌شوند از سقف‌ها/ حس می‌کنم گم کرده‌اند/ کابوس‌ها خواب مرا/
حس می‌کنم یک تاجرم/ یک تاجر از جنس بهار/ لبخند صادر می‌کنم/ تا قلب‌های قصه‌دار (لطف‌الله، ۱۳۹٤: ٤۸)

وقتی حال دل، خوش باشد، ناکوک‌ترین سازها خوش‌آهنگ می‌شوند و وقتی دل، آرام است، حس رهایی و سُبُکیِ نابی را می‌توان تجربه کرد و جاری و روان بود همچون زلال چشمه‌سارها در پی ستردن اندوهی از چهره‌ای یا دلی. نگرش‌های مثبت

و منفی به امور، می‌توانند در ایجاد شادی یا غم دخیل باشند؛ بنابراین هیچ پدیده‌ای نیست که به خودی خود، شادی‌آفرین یا غم‌افزا باشد؛ بلکه این ذهنیت و برداشت فرد از پدیده‌هاست که او را شاد یا اندوهگین می‌کند. اگر فرد، با یک نگرش مثبت به اتفاق‌های پیرامون خود بنگرد و بر خود سخت نگیرد، حس ناب شادمانی را در کوچک‌ترین مظاهر زندگی هم می‌بیند؛ آن‌گاه مجالی برای جولان‌دادن غم نمی‌ماند:

تازه فهمیده‌ام معنی زندگی چیست/ گوش دادن به یک قطعه موسیقی ناب/
لذت خورد هندوانه/ یا که نوشیدن چای عصرانه با دوست (سالاروند، ١٣٩٤: ٢٨)

الف- بازی: بازی در دوران کودکی و نوجوانی، بیش از هر هدف جدی و کاربردی‌ای، فعالیتی تفریحی و سرگرم‌کننده است که شادی و نشاط را در خود و به دنبال دارد. بازی از هر نوع (فکری، تخیلی و فیزیکی) که باشد، همیشه بهترین فعالیت برای کودک و نوجوان است. در جریان بازی‌کردن، دقت، حافظه، تخیل، نظم و انضباط، چالاکی و مهارت، قدرت جسمانی و تصمیم‌گیری درست و... پرورش می‌یابد و آن، به‌تدریج کودک و نوجوان را از نظر روحی، ذهنی، عاطفی، اجتماعی و حتی جسمی، برای ورود به چالش‌های زندگی، آماده می‌سازد. دنیای بازی را می‌توان کوچک‌شدهٔ دنیای واقعی دانست و آن را به‌عنوان درسی از کتاب زندگی فرض کرد که کودک تا وقتی که بزرگ می‌شود، روزی چند بار از روی آن مشق می‌نویسد. این مشق زندگی، در خاله‌بازی دختربچه‌ها بسیار جدی است. خاله‌بازی، یکی از بهترین و آموزنده‌ترین بازی‌هاست. در این فرایند، گویی زندگی با تمام گستردگی‌اش، کوچک می‌شود و کودک با همهٔ کوچکی‌اش، بزرگ. این بازی تقلیدی، نقش بسیار مؤثری در شناخت کودک از مسائل زندگی دارد. او چالش‌های زندگی واقعی را در ابعادی کوچک، در جریان بازی خود تجربه می‌کند و به نقاط ضعف و قوت خویش پی می‌برد، احساس مسئولیت را می‌آموزد و اعتمادبه‌نفس خود را بالا می‌برد؛ گویی خود را برای ورود به دنیای بزرگ‌سالی آماده می‌کند:

عروسک جان کجایی؟/ بیا بنشین کنارم/ همین جا پیش من باش/ که با تو کار دارم/
برای تو خریدم/ کش و سنجاق و شانه/ که مویت را ببافم/ من الان دانه‌دانه/
تو تنها ده دقیقه/ تحمل کن، تحمل/ من الان مثل مامان/ به مویت می‌زنم گل (داوری، ١٣٩٣: ١١)

ب- قصه: قصه‌گویی، یک فعالیت تربیتی است که نقش مهمی در کامل‌شدن شخصیت کودکان و نوجوانان دارد. یک قصهٔ خوب، می‌تواند ارزش‌های اخلاقی بسیاری همچون جوانمردی، راست‌گویی، شجاعت، دانایی و... را در وجود کودکان و نوجوانان نهادینه کند. قصه‌ها همچنین در ایجاد آرامش، تأثیر قابل‌توجهی دارند و این امکان را برای کودک و نوجوان فراهم می‌سازند که فشارها و اضطراب‌های احتمالی روزمره را به دست فراموشی بسپارند. آنان با خواندن قصه‌ها و تفکر دربارهٔ رخدادها و شکل رفتار و نوع گفتار شخصیت‌های قصه و نتایج اعمال، به مرور زمان، توانایی درست‌اندیشیدن را برای غلبه بر مشکلات می‌آموزند و تلاش می‌کنند مانند اشخاص مثبتی که آنان را الگوی خود قرار داده‌اند، تبدیل به انسانی اجتماعی شوند که اصول، قواعد و مناسبت‌های اخلاقی، اجتماعی و دینی جامعه را می‌شناسد و مطابق با آن رفتار می‌کند:

یکشنبه صبح/ خورشیدخانم/ اومد میون آسمون/ فرشتهٔ ناز و قشنگ/ از خونه‌اش اومد بیرون/ از بالای ابرا پرید/ تا برسه زود به زمین/ حالا بیا بچهٔ خوب/ قصهٔ امروز و ببین/ فرشته رفت به کوچه‌ای/ به کوچه‌ای خیلی قشنگ/ کاشته بودن تو کوچه باز/ گل‌های ناز و رنگارنگ/ کوچه حسابی بود تمیز/ آشغال و خاک اونجا نبود/ رفتگر اونجا کار می‌کرد/ از صبح خیلی خیلی زود/ هنوز صدای خش‌خشی/ از توی کوچه می‌اومد/ که اونجا دید فرشته باز/ یه اتفاق خیلی بد/ ماشینی وقتی رد می‌شد/ می‌ریخت بیرون آشغالا رو/ وای کوچه شد زشت و کثیف/ به کی بگه غصه‌هاشو/ فرشته زود آورد بیرون/ اون عصای

جادویی‌شو/ عصاشو زد به ماشینی/ که رفته بود خیلی جلو/ ماشین اومد عقب‌عقب/ راننده هم اومد پایین/ ترسیده بود خیلی زیاد/ همون جا افتاد رو زمین/ فرشته گفت: پاشو پاشو/ ببین کثیف شد خیابون/ به فکر رفتگرها باش/ مردای خوب و مهربون/ کار می‌کنن تموم روز/ تا شهر ما تمیز باشه/ راننده گفت با خجالت/ فرشتۀ قشنگ باشه/ آشغالاشو تو سطلی ریخت/ با ماشینش از اونجا رفت/ فرشته هم که خسته بود/ پرید و توی ابرا رفت (خیامی، ۱۳۹۱: ۱۵-۱)

شاعر از آنجا که می‌داند انسان ذاتاً از شنیدن نصیحت و بایدونباید، خوشش نمی‌آید، به‌جای اینکه مستقیم به پند و اندرز بپردازد، سعی کرده با الگو قراردادن بی‌نظمی یک شهروند بی‌ملاحظه، زشتی و نتیجۀ بد عمل ناپسند آن فرد را در قالب قصه نشان دهد و مانند یک معلم، در جهت تعلیم‌وتربیت عمل کند و مخاطب را به تفکر وا دارد.

ج- نقاشی: یکی دیگر از فعالیت‌هایی که همیشه از سوی کودکان و نوجوانان با اقبال مواجه می‌شود، نقاشی است. نقاشی‌کردن، باعث افزایش مهارت‌ها و بالارفتن اعتمادبه‌نفس و قابلیت‌های ذهنی می‌شود. همچنین آن در افزایش تمرکز، نقش مهمی دارد.

برای بعضی از کودکان و نوجوانان، صحبت‌کردن از احساسات درونی، کاری است سخت و آنان نمی‌توانند به‌راحتی آن را بروز دهند؛ بنابراین توسط رنگ‌ها و خطوط، احساسات خوب یا بد خود را به تصویر می‌کشند و با این روش، با دیگران ارتباط برقرار می‌کنند:

با اینکه پشت میله‌های/ بدشکل و بدرنگ است جایت/ از دورها هم می‌درخشد/ رنگین‌کمان بال‌هایت/
آهسته پشت میله‌ها باز/ چتر خودت را باز کردی/ توی خیال رنگی خود/ تا آسمان پرواز کردی/
من می‌کشم نقاشی‌ات را/ با رنگ‌هایی روشن و شاد/ آنجا تو را توی قفس، نه/ من می‌کشم آزاد آزاد (هاشمی، ۱۳۹۱: ۳۹)

در این نقاشی، مفهوم والای آزادی به تصویر کشیده شده است. نقاش در این تصویر، با آگاهی، قفس را سیاه و زشت، و آزادی را با رنگ‌های روشن و شاد کشیده تا با این ترکیب رنگ‌ها بگوید که درست است که قفس، جایگاه نفرت‌انگیزی است که همۀ موجودات از آن گریزان‌اند، آن با تمام سیاه‌بودنش، هرگز نمی‌تواند سرشت زیبای کسی را که در بند گرفتار شده، زشت کند و فضایل اخلاقی او را بگیرد.

درست است که نقاشی کودکان، روشی برای شناخت روحیات‌شان است، این به آن معنا نیست که همیشه نقاشی‌ها دارای مفهوم خاصی هستند. گاهی اوقات نقاشی‌ها هیچ معنی‌ای ندارند؛ مانند خط‌خطی‌هایی که اغلب در نقاشی‌ها دیده می‌شود. کودکانِ دو تا چهار سال معمولاً از خط‌خطی‌کردن لذت می‌برند. در این سن، هیچ واقعیتی در تصاویر وجود ندارد و اندیشه‌ای پشت نقاشی‌ها نیست:

چند خط منحنی/ می‌کشم در دفترم/ دفتر نقاشی‌ام/ می‌شود تاج سرم/
دفتر نقاشی‌ام/ دفتر گنج من است/ گرچه گنجم کاغذی است/ حاصل رنج من است/
هست تشویق پدر/ بهترین استاد من/ کشف شد با چند خط/ گنج استعداد من (بکتاش، ۱۳۹۱: ۱۰)

د- کاردستی: ساختن کاردستی به‌عنوان یک فعالیت سرگرم‌کننده، مانند سایر روش‌های آموزشی، فعالیت هدف‌داری است که باعث می‌شود مغز، فرایند تجزیه‌وتحلیل را به‌خوبی تجربه کند؛ سپس موجب تقویت تفکر، حافظه و قوۀ خلاقیت شود:

ساختم با گردو/ لاک زیبایش را/ با نخود چسباندم/ سر و پاهایش را/
هست لاک زیباش/ نصف پوست گردو/ شده هم‌بازی من/ لاک‌پشت کم‌رو (شفیعی، ۱۳۹۳: ۱۸)

هـ- جشن‌ها (عروسی، تولد، انواع مهمانی و...): هر مهمانی‌ای که شادی در آن رواج داشته باشد، می‌تواند بـرای کودکـان و نوجوانان، دل‌خواه باشد؛ اما بیش از همه، تولدها مورد استقبال قرار می‌گیرند. دلیل آن، این است که می‌دانند به یـک جشـنی دعوت شده‌اند که مختص آنان برگزار شده؛ بنابراین در خود، احساس غرور می‌کنند. کودک و نوجوانی هم که بـرایش جشـن تولد برگزار می‌شود، چون به این باور می‌رسد که وجودش برای خانواده اهمیـت دارد، عـزت نفسـش بـالا مـی‌رود و همـین علت‌های ساده، به رشد احساسی و اجتماعی کودک و نوجوان منجر می‌شود و به آن‌ها در برقراری روابط دوستانه و اجتماعی، کمک می‌کند:

کیک تولدم چیه؟/ یه اردک تپل‌مپل/ تو دست من بادکنکه/ بابام می‌آد با دسته گل/
عکس می‌گیریم چیلیک چیلیک/ کلاه دارم روی سرم/ مامان می‌گه مبارکه/ تولد گل‌پسرم (هاشم‌پور، ۱۳۹۳: ۳)

و- چیستان: چیستان، شعری است که چیزی را بدون اینکه نامی از آن ببرد، توصیف می‌کند و ذهن خواننده یا شـنونده را به تکاپو وا می‌دارد تا پاسخ را دریابد و لذت ایـن موفقیـت را درک کنـد. برخـی صـاحب‌نظران، چیسـتان را بـه‌دلیل ماهیـت آموزشی‌اش، جزو ادب تعلیمی دانسته‌اند؛ اما به‌دلیل حالت سرگرم‌کننده و شادی‌آفرینی که دارد، می‌تواند جـزو ادب غنـایی از نوع شادی‌نامه هم قرار بگیرد. این ویژگی در اشعار کودک و نوجوان پررنگ‌تر است:

باز راه افتاده است/ کار من با یک مداد/ هیچ‌کس غیر خودم/ مطلبی یادم نداد/
جامداد کوچکم/ جعبه ابزار من است/ ساختن با واژه‌ها/ روز و شب کار من است/
در میان جعبه‌ام/ پیچ و انبردست نیست/ کنجکاوی کن بگو/ کار من در خانه چیست؟ (بکتاش، ۱۳۹۱: ۲٦)

با توجه به نشانه‌هایی که در شعر، دیده می‌شود، ذهن پویا و کوشا، جواب را کـه «نویسـندگی» اسـت، مـی‌یابـد و از ایـن اکتشاف سرگرم‌کننده و نشاط‌آور، احساس قدرت می‌کند.

۲-۱-۱-٤- مناجات‌نامه

مناجات‌نامه‌ها را می‌توان وجه نیایشی ادبیات غنایی دانست که حاصل اظهار نیاز و عجز بنده به درگاه خداوند بـی‌نیـاز اسـت. شعر کودک و نوجوان، دارای ابعاد آموزشی گسترده‌ای است که یکی از مهم‌ترین ابعاد آن، پرداختن بـه مضـامین دینـی اسـت. دین و ادبیات، از دیرباز با هم در پیوند بوده‌اند. شـعر بـه‌عنوان بخشـی از ادبیـات، از مهـم‌تـرین ابزارهـای تقویـت مفـاهیم و آموزه‌های دینی در کودک و نوجوان است که علاوه بر پاسخ‌دهی به پرسش‌های دینی کودک، بـا روشـی غیرمسـتقیم، مفـاهیم معنوی را به او آموزش می‌دهد؛ به همین سبب، تأثیر عمیقی در رفتار کودک دارد. از آنجا که مخاطب کودک، توانایی فهمیـدن و درک جمله‌های سنگین را ندارد، شاعران با استفاده از شیوه‌های سادهٔ نوشتاری و لحن و بیانی مناسب با ذوق و در حد درک کودک، معانی بلند آسمانی و دینی را برای آنان قابل‌فهم می‌کنند و با این کار، مخاطب را در مسیر درست اندیشـه‌هـای دینـی، هدایت می‌کنند:

به نام خداوند هر دو جهان/ خداوند بخشندهٔ مهربان/ خدایی که پروانه را آفرید/ گل و خنده و خانه را آفرید
به پروانه بالی پر از رنگ داد/ به گل بو و رقصی خوش‌آهنگ داد/ خداوند دریا خداوند کوه/ خداوند یک غنچـهٔ پرشـکوه (رحمان‌دوست، ۱۳۹٤: ۲)

دعا و نیایش در کودکی، تأثیر مثبتی بر روح و روان فرد می‌گذارد؛ حتی اگر به‌درستی متوجه معنا و مفهوم الفاظ و عبـارات نشود. او معنای رازونیاز با خدا را در قلمروی خارج از قلمروی واژگان و عبارات دریافته است و هنگام صـحبت بـا خـدا، در باطن خویش احساس می‌کند تکیه‌گاهی مهربان‌تر، محکم‌تر و مطمئن‌تر از پدر و مـادر دارد و همـین امـر، احسـاس امنیـت و

آرامش را در وجود او می‌پروراند؛ بنابراین دعا و نیایش اگر به اندازهٔ چند جملهٔ کوتاه نیز باشد، در دفع اضطراب و جذب حال خوب، مفید و مؤثر است. وقتی چشمان خود را می‌بندیم و رو به سوی مقصد مشخصی شروع به دعا و نیایش می‌کنیم، به این می‌ماند که راهیِ یک سفر معنوی می‌شویم که لذتش از سفرهای دنیایی بیشتر است. دعا بالی می‌شود برای نیایش‌کننده و او را به اوج می‌رساند؛ جایی که فقط معبود است و او:

بالن دعای ما چه نرم/ می‌رود به سوی آسمان/ در کنار هم نشسته‌اند/ کاروانی از مسافران
در هوای رفتن سفر/ سینه می‌شود پر از امید/ با دعا همیشه می‌شود/ تا به بی‌کرانه پر کشید
باورت نمی‌شود دلم/ سال‌ها سفر نرفته است/ قبل از این مسافرت دلم/ با دعا سفر نرفته است
می‌روم که از ته دلم/ لحظه‌ای خدا خدا کنم/ هم برای مادر و پدر/ هم برای خود دعا کنم (علوی‌فرد، ۱۳۹٦: ٤-۳)

هر ذره‌ای که در جهان هستی وجود دارد، دارای ادراک و شعور است که آنان را در برابر نام پروردگار، به تعظیم و تحمید برمی‌انگیزد. آن‌ها خوب و بد را می‌فهمند و در برابر هر رویدادی، از خود واکنش نشان می‌دهند:

نام تو را روی درختان/ وقتی نوشتم بار دادند/ نام تو را از شاخه چیدند/ بردند و به بازار دادند/ نام تو را بر گل نوشتم/ هر سنگ شد پروانه، پر زد/ پس عطر نامت از دل گل/ تا کوچه‌های شهر سر زد/ نام تو را دادم به یک ابر/ عاشق شد از او شعر بارید/ می‌گفت: باید جای گندم/ در خاک شعرم را بکارید/ من شعر او را روی کاغذ/ با جمله‌ای کوتاه گفتم/ نام تو را دادم به این شعر/ وقتی که بسم‌الله گفتم (مردانی، ۱۳۹٦: ٥-٤)

گاه انسان، هنگام سیرِ خود در جهان هستی، آن‌چنان مسحور زیبایی پدیده‌ای از خلقت می‌شود که ناخودآگاه لب به ستایش پروردگار می‌گشاید و در شوری وصف‌ناشدنی فرو می‌رود؛ شوری که حاصل تفکر عمیق در قدرت بی‌پایان الهی است. شاعران حوزهٔ کودک و نوجوان، در اشعار خود، حضور خدا در جهان هستی و سریان عشق او در رگ‌های عالم خلقت را همراه با زیبایی‌های بی‌نظیر و حیرت‌آورش، بسیار دل‌پسند نشان داده‌اند. در این اشعار، خداوند در جزئی‌ترین پدیده‌های طبیعت، حضور دارد و با تمام اجزا و عناصر آن پیوند خورده است:

جاده بود و ابر و مه/ لحظه‌ها همه تر بود/ روی هرچه زیبایی/ چشم من شناور بود/ جاده توی مه گم بود/ یک مسیر رؤیایی/ دل به سوی او می‌رفت/ رو به سوی زیبایی/ جاده بود و یک خلوت/ پای من پر از رفتن/ انتهای آن چون راز/ حس کشف آن در من/ هر طرف، قشنگی پر/ لحظه‌ها تماشایی/ هرکجا نشانی داشت/ از خدایی زیبایی/ با نگاه مشتاقم/ تا به انتها رفتم/ مثل اینکه با جاده/ دیدن خدا رفتم (لطف‌الله، ۱۳۹٤: ۸)

۲-۱-۱-۵- شکواییه

یکی از موضوعاتی که زیرمجموعهٔ نوع ادبی غنایی قرار می‌گیرد، بث‌الشکوی یا شکواییه است که برپایهٔ شکایت شکل می‌گیرد و حاصل غم و دل‌آزردگی‌ای است که به دنبال بدبختی، ناکامی، مصیبت یا هر اتفاق ناخوشایند دیگر به وجود آمده و شاعر را بر آن داشته که زبان به شکایت بگشاید. شکواییه انواع گوناگونی دارد؛ از نظر زبان و بیان، به شکوه‌های طنزآمیز و جدی، و از نظر محتوا، به چهار نوع شخصی، اجتماعی، سیاسی و فلسفی تقسیم شده است و دانشنامهٔ جهان اسلام، «نوع عرفانی» را به آن افزوده است (حداد عادل، ۱۳۷۵: ۳٤۳).

انسان، موجودی است که هرگز به رضایت و خرسندی نمی‌رسد؛ به همین دلیل، همیشه در حال شکایت از خود، جامعه، اطرافیان یا محیط پیرامونش است. این مشکل فقط در بزرگ‌سالان دیده نمی‌شود؛ بلکه در دنیای کودکان و نوجوانان نیز به وفور یافت می‌شود؛ با این تفاوت که به‌دلیل تمایز در دغدغه‌های این رده‌های سنی، مضامین شکایت‌ها با هم فرق دارند.

در دورهٔ کودکی، شکایت‌ها اغلب به‌دلیل دعواهای کودکانه، لجبازی در بازی‌های گروهی، حس تنهایی، وقت‌نگذاشتن والدین برای بازی با کودکان، بی‌اجازه دست‌زدن به وسایل شخصی کودک و... است. در ادامه، نمونه‌هایی از شکواییه‌های کودکانه آورده شده است:

مامانی وقت نداره/ واسم کتاب بخونه/ همیشه از سرکار/ خسته می‌آد به خونه/
بابایی وقت نداره/ با من بیاد به بازی/ الاکلنگ و تیشه/ بازی خونه‌سازی/
خدای مهربونم!/ خسته‌ام از کاراشون/ کاشکی می‌شد یه عالم/ وقت بخرم براشون (رضوانی، ۱۳۹۸: ١٦)

والدین آگاه، می‌دانند که وقت‌گذراندن و بازی‌کردن با کودک، از اهمیت زیادی برخوردار است و باعث ایجاد پیوندهای عمیق عاطفی و صمیمیت می‌شود. همچنین آن، احساس ارزشمند و مهم بودن را در کودک پدید می‌آورد که در ایجاد امنیت روانی او بسیار مؤثر است. حال اگر والدین به هر علتی از بازی‌کردن با کودک، خودداری کنند، باعث ایجاد رنجش، لجبازی و بداخلاقی کودک می‌شوند.

یکی از مسائلی که اغلب اوقات، موضوع شکایت کودکان است، داشتن حس تنهایی و بی‌هم‌بازی بودن است؛ آنان به یک دوست نیاز دارند که با یکدیگر بازی کنند، بدوند، دعوا راه بیندازند و در یادگیری و بالابردن توانایی‌هاشان به هم کمک کنند؛ اما اگر این خلأ عاطفی، پر نشود، آنان گهگاه دچار تغییرات رفتاری مانند منزوی‌شدن، بداخلاقی، درون‌گرایی و... می‌شوند:

در خانه تنهایم همیشه/ نه دوست، نه خواهر نه داداش/ یک بچه، حتی بچه گربه/ در خانهٔ ما بود ای کاش/ اسباب‌بازی که نشد دوست/ نه حافظه دارد، نه گرم است/ حتی عروسک مهربان نیست/ قلبش فقط با پنبه نرم است/ ای کاش لولو راست باشد/ ای کاش یک لولو بیاید/ من می‌نشینم پشت شیشه/ تا شب شود تا او بیاید (اسلامی،۱۳۹۷: ۲۰)

در دورهٔ نوجوانی به دنبال تغییراتی که از نظر روحی، روانی، فکری و جسمی در فرد ایجاد می‌شود، طرز تفکر، دیدگاه، علاقه‌مندی‌ها، سلیقه‌ها، خواسته‌ها و دغدغه‌ها نیز تغییر می‌کند. آن‌ها نه کودک‌اند که برای نداشتن یا از دست دادن یک اسباب‌بازی یا خوراکی اعتراض کنند و نه خیلی بزرگ‌اند که مثل بزرگ‌سالان، دغدغه‌های سیاسی، مذهبی یا اجتماعی داشته باشند. بیشتر شکایت‌های آن‌ها به‌دلیل درک‌نشدن از سوی اطرافیان به‌ویژه والدین، نارضایتی از تغییرات مربوط به سن بلوغ، مانند تغییر در صدا، چهره، هیکل و...، داشتن احساس تنهایی، رخوت و بی‌انگیزگی، پیدایش احساسات جدید و ناشناخته، مقایسه‌شدن با هم‌سالان، بی‌توجهی به علاقه‌های نوجوان، بی‌حوصلگی، سردرگمی و... است. نمونهٔ زیر، به‌خوبی بی‌حوصلگی یک نوجوان را نشان می‌دهد:

دلم می‌خواهد الان/ کمی تنها بمانم/ نه توی جمع باشم/ نه درسم را بخوانم/ نه مهمان دوست دارم/ نه مهمانی نه گردش/ کمی مشغول فکرم/ سر من روی بالش/ نگاهم خیره مانده/ به سقف صاف و خالی/ تمام فکرهایم/ عجیبند و خیالی/ نمی‌دانم که الان/ کی‌ام؟ یا چندچندم؟!/ چه می‌خواهی دل من؟/ بگویم یا بخندم؟ (موسوی‌زاده، ١٣٩٤: ۲۹)

یکی از ویژگی‌های بارز سن نوجوانی، غرور است که گاهی بر اثر بی‌توجهی والدین به این نکته و بروز رفتارهایی مانند مهربانی و دلسوزی‌های بی مورد و نابجا، به غرور و حس استقلال فرزندان آسیب وارد می‌شود:

از دست مادر حرص خوردم/ دیروز پیش دوستانم/ ای کاش می‌فهمید مادر/ دیگر بزرگم، نوجوانم/ دیروز دعوا کرده بودم/ در مدرسه با همکلاسم/ مشت و لگد خوردم حسابی/ چون پرت شد یکهو حواسم/ مادر که آمد تا مرا دید/ بوسیدم و محکم بغل کرد/ آن همکلاسم صحنه را دید/ خندید و هی من را مچل کرد/ شد اسم‌های تازهٔ من/ بچه‌ننه، ترسو، نُنُر، لوس/ با این قد و هیکل چه جوری/ کاری به دستم داد یک بوس (موسوی‌زاده، ١٣٩٤: ۱۹)

اِشکال و عیب بزرگی که در بعضی از خانواده‌ها به‌شدت رواج دارد، عمل نادرست مقایسه‌کردن است. این رفتار ناپسند، نسبت به افراد در هر سنی که صورت بگیرد، تأثیری منفی بر جای می‌گذارد و نتیجه‌ای جبران‌ناپذیر به دنبال دارد که بدترین پیامد آن، از بین رفتن اعتمادبه‌نفس و پیدایش حس حقارت، نفرت و عقده در فرد است:

این‌همه مقایسه/ بی دلیل و اشتباه/ روزگار من شده/ مثل فلفل سیاه/ دوستم همیشه خوب/ کاری و زرنگ و تیز/ خوش به حال او که هست/ پیش مادرم عزیز درس‌خوان و با ادب/ هوش و انضباط بیست/ مرغ من ولی چرا/ هیچ‌وقت غاز نیست/ گرچه داور سرم/ می‌کشد دوباره سوت/ سرزنش که می‌شوم/ می‌کنم فقط سکوت (همان: ۸)

یکی دیگر از بحران‌های رایج در دورهٔ نوجوانی و بلوغ، تغییرات ظاهری مانند تغییر در صدا، لاغری یا چاقی، بینی بزرگ، جوش‌های نوجوانی و... است. چون نوجوان نمی‌تواند خود را با شرایط جدید وفق دهد، دائم احساس زشتی می‌کند و هر لحظه مقابل آینه می‌ایستد و از ظاهر خود، عیب‌جویی می‌کند. اگر این روند ادامه یابد، باعث سرخوردگی، کاهش اعتمادبه‌نفس و گوشه‌گیری می‌شود و به‌تدریج او را از اجتماع دور می‌کند:

فکر می‌کنم زشتم/ بدقواره و چاقم/ کلّه‌گنده، کوتوله/ من شبیه سنجاقم/ کاش قرص زیبایی/ اختراع می‌کردند/ شربت قدافزایی/ اختراع می‌کردند/ جادویی اگر می‌کرد/ موی فرفری را صاف/ یا که ده گرم کم داشت/ این دماغ بی‌انصاف/ می‌شدم کمی راضی/ مثل این‌همه دختر خلق‌وخوی من می‌شد/ واقعاً کمی بهتر/ با نگاه من اما/ دکترم موافق نیست/ فکر می‌کنم چندان/ آپ تو دیت و حاذق نیست/ گفته دکترم جدی/ عینک تو معیوب است/ عینک عجیبت را/ زود عوض کنی خوب است/ او نوشته در نسخه/ مشکل جهان‌بینی/ عینک جدیدی با/ شیشه‌های خوش‌بینی (همان: ۳۰)

۲-۱-۱-٦- عاشقانه‌ها

وقتی از ادبیات غنایی صحبت می‌شود، اولین مفهومی که به ذهن متبادر می‌شود، عشق است. این عشق و محبت می‌تواند کانونی شود برای سرودن اشعار عاشقانه با مضامین گوناگون. در روابط عاشقانه، هر حسی مانند اندوه، شادی، اضطراب، انتظار، اشتیاق و... که بر عاشق، غالب شود، وابسته به رفتار معشوق است که موجب تجلی احوال مختلف و آفرینش آثار عاشقانه می‌شود.

در ادبیات کودک و نوجوان، عشق و مضامین آن، بیشتر در اشعاری دیده می‌شود که برای نوجوانان سروده شده است؛ زیرا با ورود به دورهٔ نوجوانی، فرد با دنیای جدیدی آشنا می‌شود و به درک تازه‌ای از محیط پیرامونش می‌رسد. دورهٔ نوجوانی، یکی از دوره‌های حساس زندگی است که چالش‌های فراوانی در خود دارد. یکی از این چالش‌ها، گرایش به روابط عاشقانه و تمایل به دوست‌داشتن و دوست‌داشته‌شدن است. عشق در نوجوانی، حسی خوشایند، مبهم و هیجان‌انگیز است که فرد، هیچ شناختی از آن ندارد و فقط می‌داند که او درگیر احساسات شدید و پیچیده با فردی شده است که در نوع خود بی‌نظیر است و به جهانش، گرمی، شور و طراوت بخشیده است. نمونه‌هایی از تجربه‌های این حس را در اشعار زیر می‌خوانیم:

تو را دوست دارم/ تو را مثل باران/ تو را مثل خوابیدن برگ‌ها/ روی ننوی شاخه/ و چون واحه‌ای در دل یک بیابان/ تو را آن‌قدر دوست دارم/ که یک ماهی دور از آب، آب را/ پرنده، پریدن/ و یک چشم خسته، شب و خواب را/ تو خوبی/ تو از من به من هم صمیمی‌تری/ منِ قطره را/ به رؤیای دریا شدن می‌بری/ صدا کن مرا/ که سوی تو راهی شوم/ و در آبی عشق تو/ مثل ماهی شوم (لطف‌الله، ۱۳۹٤: ۲٦)

گاه این علاقه، به اندازه‌ای زیاد می‌شود که عاشق، تمام خوشبختی‌اش را از او می‌داند:

کدامین سمت خورشیدی/ که بی‌پروا درخشیدی/ سفالین خانهٔ بخت مرا/ امید بخشیدی/ تو از سمت کدامین عشق می‌تابی؟/ که بی‌تابی/ صدای تو/ صدای گریهٔ گنجشک‌های خاکی خوشبخت بارانی‌ست/ مرا از دورهای دور خندیدی/ دلم این سیب کال بی‌نهایت کال را چیدی/ نمی‌دانم تو از سمت کدامین عشق می‌آیی/ که زیبایی/ سلامم کن/ دلم تنگ صدای توست/ بگو آخر/ تو از سمت کدامین کهکشان بر من درخشیدی (پاک‌سرشت، ۱۳۹۱: ۲۵)

رفته‌رفته یاد و خیال معشوق، آن‌چنان خودخواهانه وجود عاشق را در خود غرق می‌کند که بی‌خبر از جهان پیرامونش، فقط به یادکرد معشوق می‌نشیند:

چیزی نمی‌فهمم/ از فارسی از زیست/ جز عشق تو چیزی/ در کلّهٔ من نیست/ کارم فقط این است/ تا لحظهٔ آخر/ هی می‌کشم یک قلب/ در داخل دفتر (شامانی، ۱۳۹۷: ۹)

سرانجام، قدرت عشق به حدی زیاد می‌شود که عاشق را از جمع‌های خانوادگی و دوستانه‌اش جدا می‌کند و او را به کنجی می‌نشاند که با یاد دوست، مأنوس شود و با نامش عشق‌بازی کند:

می‌نویسمت/ شعر می‌شوی/ حرف‌حرف/ واژه‌واژه/ خط به خط/ تویی فکر و ذکر من (همان: ۲)

و به اندازه‌ای عشق در بندبند وجودش جریان می‌یابد که دست به توصیف‌های مبالغه‌آمیز می‌زند:

پایان تمام دره‌ها/ سرآغاز دست‌های گرم توست/ دست‌های تو/ این دو رودخانهٔ جاری/ که دریاهای جهان را/ سیراب می‌کند (موسویان، ١٣٩٤: ٤٠)

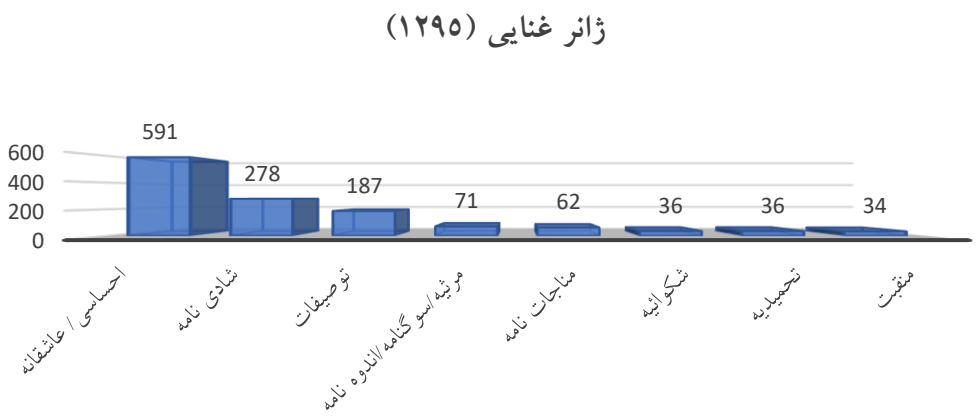
در وفاداری خود به معشوق می‌گوید:

یاد تو عطر نیست/ از لباس‌های مانده بپرد/ باد نیست/ برگ را تکان داد/ بگذرد/ خاطرات تو تکان نمی‌خورد/ مثل کوه محکم است/ کوه را که دیده‌ای/ احتمال جابه‌جایی‌اش کم است (اسلامی، ١٣٩٦: ٤٢)

متقابلاً از معشوق می‌خواهد که به یادش باشد:

ماه شب و خورشید سحر یادم باش/ من مانده‌ام از تو بی‌خبر یادم باش/ هر بار که می‌روم سفر یاد توئم/ هر بار که می‌روی سفر یادم باش (نیک‌طلب، ١٣٩٤: ١٥)

انسان، موجودی است سرشار از احساسات متفاوت؛ احساساتی که باید ظاهر شوند تا مانند یک نیرومحرکه عمل کنند، باعث ایجاد انگیزه و خلاقیت شوند و درنهایت، توان، قدرت و ظرفیت توانایی انجام کار را در فرد پدید آورند. وقتی صحبت از احساس می‌شود، اغلب تصور می‌کنند که موضوع بحث حتماً باید عاشقانه باشد؛ در حالی که انسان‌ها در طول شبانه‌روز، احساسات مختلفی مانند ترس، خشم، نفرت، نگرانی، آرامش، شادی و... را تجربه می‌کنند و گاه بسیار لازم است که دربارهٔ احساسات خود صحبت کنند؛ در غیر این صورت، تأثیرات منفی بسیاری بر سلامت جسم و روان انسان می‌گذارد. برای نشان‌دادن این احساسات، علاوه بر زبان بدن، به کلمات نیز نیاز است که البته بیان احساسات، بدون دانستن کلمات مناسب، کار دشواری است. راه دیگر برای بروز احساسات، نوشتن است و همین است که منجر به آفرینش آثار ادبی در قالب‌های متفاوتی مثل داستان، شعر، نمایش‌نامه و سرانجام، پیدایش ژانری به نام «ژانر غنایی» شده است که به‌دلیل گستردگی موضوعات، منشأ آفرینش آثار ارزشمندی در کارنامهٔ ادبیات ملت‌ها شده است. در ادبیات فارسی نیز براساس رویکردی که نسبت به احساس، عاطفه، عشق و تخیل وجود دارد، مصداق‌هایی برای ادبیات غنایی در نظر گرفته شده که به‌دلیل گوناگونی و تفاوت در بیان آن‌ها، می‌توان انواع موضوعات را ذیل آن قرار داد. نمودار زیر، دورنمایی از تنوع مضامین این نوع ادبی را نشان می‌دهد:

نمودار ۱- فراوانی مضامین ژانر غنایی در نمونه‌های مورد مطالعه

تحلیل داده‌های نمودار، بیانگر این است که کودکان، بیش از هر چیز، به بیان احساسات و هیجان‌های درونی خود نیازمندند. شعر به‌عنوان یک ابزار یاریگر عمل می‌کند تا کودکان و نوجوانان بتوانند در آن، رؤیاها و احساسات خویش را باز یابند و نشانه‌های غم، شادی، خشم، هراس، نفرت، عشق و... را در خود ببینند، احساسات گوناگون خود را بشناسند و بتوانند برخی را کنترل، برخی را تثبیت و برخی دیگر را از خود دور کنند. شاعران با علم به این موضوع، واژه‌ها و جمله‌ها را گزینش می‌کنند و با این کار، عامل کاهندۀ احساسات منفی و تقویت‌کنندۀ احساسات مثبت در مخاطب می‌شوند و درنهایت می‌توانند تأثیر خوبی بر روح و روان کودکان و نوجوانان بگذارند.

۳- نتیجه‌گیری

دستاوردی که از مطالعۀ اشعار کودک و نوجوان ایران با رویکرد نوع ادبی غنایی، حاصل شد، بیانگر این است که:

۱. از کل مضمون‌های غنایی در اشعار کودک و نوجوان دهۀ نود، مضامین احساسی و عاشقانه ٤٥/٦٣ درصد، شادی‌نامه‌ها ٢١/٤٦ درصد، توصیفات ١٤/٤٤ درصد، مرثیه و سوگ‌نامه ٥/٤٨ درصد، مناجات‌نامه‌ها ٤/٧٨ درصد، شکواییه و تحمیدیه‌ها هرکدام ٢/٧٧ درصد و منقبت‌ها ٢/٦٢ درصد را به خود اختصاص داده‌اند.

۲. گنجاندن آثار ادبی در طبقه‌بندی‌های کلی، کاری بیهوده است؛ چون هم دامنۀ تحقیقات محققان و پژوهشگران را محدود می‌کند و هم مانعی است بر سر راه آن دسته آثار که قابلیت آن را دارند که خود، یک نوع ادبی باشند، اما به اجبار باید زیرژانر یک ژانر کلی‌تر قرار بگیرند.

۳. مضامینی که زیرمجموعۀ نوع ادبی غنایی قرار می‌گیرند، این ظرفیت را دارند که در نوع ادبی جدیدی ظاهر شوند؛ برای مثال، مرثیه یا شکواییه، هریک می‌توانند زیرژانر یک ژانر بزرگ‌تر و حتی خود، یک ژانر کوچک‌تر باشند.

٤. گنجاندن آثار در نوع ادبی کوچک‌تر، باعث می‌شود محققان با آزادی عمل بیشتر و براساس معیارهایی مانند «محتوا، ساختار، وجه، کارکرد، بافت، مخاطب، روابط بینامتنی و...»، انواع ادبی را با دقت بالاتری توصیف کنند.

۵. در دنیای امروز، نگاه نو و متناسب با اقتضای زمان به مضامین پرتکرار قدیمی، سبب ظهور گونه‌هایی از ادبیات غنایی شده است که این می‌تواند به پیدایش گونه‌های دیگر ادب غنایی در آیندۀ شعر فارسی منجر شود.

منابع

اسلامی، مریم. (۱۳۹۰). *سی شعر سی ضرب‌المثل*، تهران: گوهر اندیشه.

اسلامی، مریم. (١٣٩٦). *خداحافظی در خیابان پاییز*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

اسلامی، مریم. (١٣٩٧). *لولوی پشت شیشه*، تهران: بداهه.

باقی‌نژاد، عباس؛ بابا سالار، علی‌اصغر. (١٣٩٧). «پیوند بلاغت و ابعاد وصف در شعر هشت شاعر کودک»، *نشریهٔ ادب فارسی*، دورهٔ هشتم، شمارهٔ ۲، صص ۱۰۳-۱۱۹.

بکتاش، غلامرضا. (١٣٩١). *با دو چشمم می‌چشم*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

پاک‌سرشت، مژده. (١٣٩١). *یک فنجان شعر*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

تولایی، حسین. (١٣٩٩). *شانهٔ دورترین مترسک*، تهران: گویا.

حداد عادل، غلامعلی. (١٣٧٥). *دانشنامهٔ جهان اسلام*، ج ٢٦، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.

خیامی، لیلا. (١٣٩١). *به فکر رفتگرها باش*، مشهد: بوی شهر بهشت.

داوری، زهرا. (١٣٩٣). *یک قاچ هندوانه*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

رحمان‌دوست، مصطفی. (١٣٩٤). *به‌نام دوستم خدا*، تهران: پیدایش.

رستگار فسایی، منصور. (١٣٧٢). *انواع شعر فارسی*، شیراز: نوید شیراز.

رضوانی، طیبه. (١٣٩٨). *خدای آسمون صاف و آبی*، مشهد: به‌نشر.

سالاروند، فاطمه. (١٣٩٤). *خوش به حال من*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

سپاهی یونسی، عباسعلی. (١٣٩٤). *نه نخ شدم نه خرس*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

شادکام اوغانی، مهدی. (١٣٨٦). *عاشورا در آینهٔ شعر کهن فارسی*، سایت سازمان تبلیغات اسلامی.

شامانی، طیبه. (١٣٩٧). *بانوی باران‌ها*، مشهد: آستان قدس رضوی.

شفیعی، کمال. (١٣٩٣). *گربه یک مهندس است*، تهران: سورهٔ مهر.

شمیسا، سیروس. (١٣٩٤). *انواع ادبی*، چاپ پنجم، تهران: میترا.

شهابی، طاهره. (١٣٩١). *کلاغ و عینک من*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

علوی‌فرد، یحیی. (١٣٩٦). *معنی گنجشک*، قم: مؤسسهٔ علمی فرهنگی دارالحدیث، سازمان چاپ و نشر شبنم.

لطف‌الله، داوود. (١٣٩٤). *کنار ایستگاه دل*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

مدنی، طیبه؛ حسینایی، محمد. (١٤٠٠). «ذهنیت غنایی در شعر نوجوان با خوانش و تحلیل چند شعر از بیوک ملکی»، *پژوهشنامهٔ ادبیات غنایی*، دورهٔ نوزدهم، شمارهٔ ۳۷، صص ۲۹۷- ۳۱٦.

مرادی، مهدی. (١٣٩٤). *آوازهای سیب زمینی، تهران*: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

مردانی، مهدی. (١٣٩٦). *پشت سر پاییز*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

موسویان، انسیه. (١٣٩٤). *چهارشنبه‌های بستنی*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

موسوی‌زاده، سعیده. (١٣٩٤). *مرغ همسایه غاز است*، تهران: چرخ فلک.

نجاریان، بهمن؛ خدارحیمی، سیامک. (١٣٧٥). «*تبیین مرگ برای کودکان و نوجوانان*»، *مجله علوم انسانی دانشگاه الزهرا*، شمارهٔ ۱۷ و ۱۸، صص ۱۰۷-۱۳۰.

نظاری، سید حبیب. (١٣٩١). *خدا تسبیحی از گنجشک دارد*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

نیک‌طلب، بابک. (١٣٩٤). *با فرفره‌ها به شادی باد بگرد*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

هاشم‌پور، مریم. (١٣٩٣). *تولدم مبارک*، تهران: پیدایش.

هاشمی، منیره. (١٣٩١). *کفشی به رنگ دریا*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.